

ХУША

Огторгой тулама орьёл үндэр мундаргануудай нэгэндэ ори ганса хуша ургана. Хабсагай шулуу элбэгтэй эгсэ хадын оройдохи үндэрһөө үндэр, томоһоо томо энэ модон оршон тойрон байдалда ямар бэ даа нэгэ хүрөө, жабхалан үзүүлжэ, баян дэлгэр байгаалиингаа булай гое баялиг шэмэгынь боложо харагдана. Эндэ, хүнэй нюдэндэ ходо торсолдожо байдаггүй холо захын хүбшэ тайга, агаар тэнюун амгалан байдалай найхан орон!

Энээхэн хуша эндэ үнинэй ургана, бүри үнинэй. Хэды жэл, хэды үе саг соо байгаалиһаа үршөөгдэһэн найхан наһаяа эдлэжэ, халхи шуургантай тэмсэжэ, хабсагайн эрмэгтэ гансаарханаа торсолдожо байна гээшэб? Хэн юу мэдэхэб, хэн ойлгуулжа хэлэхэб? Энээн тухайнь, магад, тээ саанахи тэбхэр сагаан шулуун дээрэ нажарай дулаан сагта амаржа һуудаг буурал сагаан толгойтой бүргэд гү, али тээ дорохоно, оройһоо хатажа байгаа үндэр бүдүүн шэнэнэнэй оройдо хаагалжа һуудаг эндэхи, мүн лэ наһаяа эдихэн хилэн хара хирээ шубуун хоёр лэ гэршэлжэ шадаха һэн ха гүд? Буряад орон дайдаарнай ажамидаржа байдаг эхэ зургаан зүйл амитад сооһоонь оройдохоноол хирээ, бүргэд шубууд лэ ехэ ута наһа наһалдаг юм гэлсэгшэ. Хэды наһа наһалдаг байгаа хаб, зуун наһа гү, сааша гү, хүндэ тиимэ наһа үгтэдэг най...

Бүргэд шубуун ута наһа наһалхаһаа гадуур, үшөө буряад дайдаар ажамидардаг бүхы шубуудай дээдэ захын шубуун, Хаан-шубууниинь юм гэжэ хэлсэдэг. Харин тиихэдэ хуша модон мүн лэ бүхы модонуудай Хаан-модониинь юм хаш. Хайшаа хадаа иимэ хүндэтэ нэрэ зэргэдэ хэртэһэн бэ, хайшаа хадаа бэшэ модонуудай урда захадань гаража шадаһан бэ? Хуша модон хүсэ шадалтай – зүб, теэд бүдүүн томоороо, үндэр утаараа, шамбай бүхөөрөө шулуундал адли бата бэхи шэнэнэн модон юугээрээ дутаха бэлэй?

Тиибэшье, ямар нэгэн шалтагһаа боложо шэнэнэн модон түрүү нуурида гаража шадаагүйл байха. Жэсээнэ, шэнэнэн модоной борбоосгойнуудыень хаража үзыт? «Һэ-э даа» гэжэ, хаана хүрэхэб хушын борбоосгойнуудта! Шэнэнэн мододой хүсэ шадалтайшье һаань, зулгы һайхан зунай сагташье саһалиг зузаан «сагаан мүнгэн малгайһаа» һалажа үзөөгүй энэ нүсэгэн һарьдагай урда, мүн хойто, ара талыншье үндэр үгсүүр сээжэдэнь ямар модод торсолдошоод, байгаалиин хатуутай, янгинама хүйтэн январь һарада үзэгдэдэг бугын эбэрэй хахарма хүйтэнтэйнэ, хабар намарай хагсуу хара һалхинтайнэ гансаарханаа тэмсэжэ, тэсэжэ байдаг бэ? Гансал хушанууд! Тиимэ!

Һүрөөтэй даа, һүрөөтэй энээхэн хабсагайн оройдо гансаарханаа ургажа байһан энэ хуша. Шэлбэнэ намааниинь гэжэ, шэлэ хадын оройдо ноһо үһэндөө зууралдашоод хүдэлэнгүй зогсожо байһан һаглагар хара һарлаг үнээндэл адли. Пахлагар ехэ мүшэрнүүдынэ гэжэ, эдээшэжэ болоод байһан борбоосгойнуудынэ гэжэ! Хабсагайн оройһоо холо саагуурхиинэ хорон хурса нүдөөрөө һамайдажа һуудаг бүргэд шубуундал мүн лэ һаһаа эдһэн хуша лэ. Тон дундахи голоһоонэ эхилжэ тооложо шадаа һаамнай, сохом зуун жэлэй зузаан хүбөөгөөр «арһа бэээ» тойруулжа нэмэриһэн байхадаашье болохо.

Зүгөөр, тон зүбөөр хэлэхэ болоо һаамнай, энэ дурдажа байгаа үндэр хуша һарьдагта, нүсэгэн хубхай талада гансаарханаа ургажа байдаг хайлаһан модондол адли, ори гансаарханаа ургажа байнагүй. Тиимэ юумэн гээшэ холо захын хүбшэ тайгада хаанаһаа байха һэм. Тээ доохонуур ондоо хуша модод, саашаа болохо тумаа хуша шэнэнэн хоёроор бүридэнэн үдхэн ой үзэгдэнэ. Харин энэ хушые тойроод, үшөө дээгүүрынэшье, могойн эрээндэл адли газар дээхэнүүр мухарижа, мушхаржа урһан набтархан болдидхонор* олоор үзэгдэнэд. Теэд эдэ модод хүсэ шадалаараа хаанаһаа маанадай һайхашаһан үндэр хушада хүрэхэ гээшэб. Энэ эгсэ үндэртэ баймгаашаа, «хүл

дээрэхэнээ» ургаж шадахагүй байхандаа, эндэхи байгаалин хатуутай тэмсэжэ шадахагүй байхандаа, баарһадууд, болдидхонууд, «үбдэг дээрээ, борьбо дээрэ бохижо» унаад, үндыхэ аргагүй хэбтээшээ ургаж байнад гэшэ. Хайратайнууд. «Хүсэжэ ядахадаа хойноһоонь хусаа» гэдэгтэл, мүлхихэн, газараар мухариһан эдэ модод манай хушан тээшэ дороһоонь өөдөө «атаархангыар хараашалнад» лэ ха. Тиигэг, байг лэ саашаа!

Хабсагайн оройдохи хүдэр бүхэ хушада эдээн тээшэ «хазагайжашье харангүй, хүзүүгээ дээхэнүүр үргөөд ябахань» хэрэгтэй! Бүргэд шубуун – Хаан шубуун, тиймэхээ холо доогуур, газарай дээхэнүүр арбаганалдадаг-дэрбэгэнэлдэдэг шубуудтал адли бэшэ, огторгойн сэнхиртэ, орьёл үндэр уулануудай дээгүүр хүсэ шадалтай даляараа һалхи, агаар хаха зуран нийдэдэг, тиймэхээн, хуша модон, Хангайн эзэнэйнгээ эгээ дуратай Хаан-модониинь хадаа, хэндэш юундэш булигдангүй, хүсэ ехэтэндэ түригдэнгүй хэтэ мүнхэдөө ургыш эндээ!..

... хүрөөтэй даа, хүрөөтэй энэ хуша. Тиибэ яабашье, «Ойн модод үндэртэй набтартай, олон зон муутай һайтай» гэдэгтэл, энээхэн хушада дуратай, дурагүйшье амигад байгаал юм бээ. Зарим ахир муу амигадта наһаа эдихэн энэ модон нажарай дулаан сагта нара гэрэл халхалһан арбагар хара һүүдэр, аадар бороогой адхаржа байха үедэ аймшагтай шанга һалхи хүүеэн үзүүлһэн, хагсуу хүйтэн үбэлэй үедэ хүрэ саһа тогтоһон адираа гэшүүнэ элбэгтэй ахир модоншье байхадаа болохо. Яахабши теэд, газар дэлхэй дээрэ галаб үеһөө нааша боложо байдаг байгаалин бата бэхи жама ёһо, жаяг заршамууд, хара сагаанай, хүни үдэрэй, халуун хүйтэнэй, муу һайнай тэмсэлнүүд, нэгэниинь нэгээ һэлгэжэ, нүгөөдын нүгөөдөө эдижэ, даража байдаг юумэниинь боложол, һуури байдалаа һэлгэжэл, шэнэлжэл байгаа юм бээд...

...Үсөөхэн зон, амигад энээгүүр ябадаг. Зон гэхэхээ байха, нэгэн хоёр ангуушад лэ энэ эгсэ хабсагайн тээ дохонуурын үнгэржэ, толгойгоо эрьежэ унамаар үндэр

өөдынъ хараашалжа, тэндэхи пахлагар хушанай борбоосгойнуудые тоншожо абадаг наа гэжэ атаархашаан ханаад лэ саашалдаг байха. Тиимэ, теэд энээхэн хуша залуу зааханшье байхадаа хүнэй гарые бээдээ хүргүүлжэ, бата шамбай тоншуураар тоншуулжашье үзөөгүй юм. Харин ан арьяатад сооһоо гэхэдэ, гансал хэрмэн, булган хоёр лэ энэ модоной дээгүүрынъ эрьелдэжэ, нэгэниинъ дуран соогоо эндэ намар сэмэжэ, нүгөөдынъ энэ сүмөөшөнөө эрьюулжэ ябаһан байха. Үшөө тиихэдэ, хэрмэнһээ дутуугүй намар сэмэдэг, хуша мододые хорхой шумуулнуудһаа аршалжа, үриһэжүүлжэ, энээхэн дайдараа үбэл зунгүй амидаржа байдаг онголо намарша шубуун хайшаа ошохо нэм, пахлагар хушын оройгоор ниидээл юм бээ.

... Гэбэ яабашье, галаб үеһөө нааша газар дэлхэй дээгүүр боложо байдаг хубилалтануудые бидэ яажашье эбдэжэ шадахагүйбди. Яахыншье аргагүй, хара сагаанай, муу найнай тэмсэл, заршамууд. Болохо юумэниинъ боложол, байдал һуруинуудаа хэлгэжэл байгаа юм бээд. Хадануудай саана хаданууд, хүсэнэй саана хүсэн байдаг юм гэлсэгшэ...

... Нэгэтэ, *улари* нарын дүүрэжэ, *үүри* нарын гаража, уһа голой хүрэжэ, улари шубуунай һарьдаглажа байха үедэ, аймшагтай халхи шуурган, бордоһо бороо хамтаржа сарьдагай оройгоор саһа мүльһэ шэдэбэ, һүүлшын аянай шубуудые үлдэһэн «*ШУБУУНАЙ ЗАДА*» гээшынъ болобо. Газар тэнгэри ниилэбэ гү, галаб һөөргөө эрьебэ гү, галзуу могой гал гэрэлтэ нарые залгиба гү гэхээр юумэн энэ дайдаар үзэгдэбэ. Иимэ юумэ гээшые эндэхи ан амитад, арьяатад шубууд үе заяандаашье үзөөгүй хэн ха. Гурбан үдэр гурбан һүни һэтэ бургаба, галуу шубууд ганганалдан талииба, гүрөөһэ, гахайнууд галзуурха тээшээ болобо, газар дэлхэй өөрөөшье гайтай эсэбэ.

... Татай! Бурхан үршөөгыш, абарыш! Юун болобоб, юун шууян үзэгдэбэб үнгэрһэн һүниин утада?! Татай!.. Оршон тойронхи газар доһолхоходол гэбэ, хада хабсагайн оройһоо хара томо шулууд хэмхэрэн унаба, харанхы һүнишье һаань хара хилэн хирээ хаагалһаар эндэһээ

талимба, ойн сууряататар онголо шубууд ориполдобо, хадын хүнхэртэ хэбтэһэн хүхэ шоно һүүлээ хабшан доошоо харайба.

...Эх, халаг, халагни, хэлэхэньшье, дурдаханьшье хэсүү... хайран наһан... Шортоо, шортоо... Иихэдээ энэмнай, хадын оройдохи хайран хуша хүсэ шадалайнгаа барагдахада хэмхэрэн доошоо унабал, байгаалиин хүсэндэ диилдэхэдээ булай шэмээтэйгээр хосорбол! Зүб даа, зүб, хүсэнэй саана хүсэн байдаг, яахыншье аргагүй. Байгаалиин хүсэнтэй, бордоһо бороотой яагаад тэмсэжэ шадаха һэмши, ори гансаарханаа хабсагайн оройдо ургажа байһан хуша... Гурбан үдэр, гурбан һүни һалхи шуургантай һэтэ тэмсээ, хүйтэн бороодо сохюулжа хүр саһанда булуулаа, мүшэр гэшүүһээ хухалуулжа газарай хүрьһэнһөө мултгалуулжа газаашалагдаа...

... Аймшагтай томо арбагар хара хуша аяар холо доро, хабсагайн хаяада мүнөө хэбтэнэ. Буурал сагаан толгойто бүргэдэй уурхайе һалхи шуурганһаа халхалһан, хангайн хөөрхэн амитадые мүшэр дээгүүрээ гүйлгэһэн, ангуушад, аяншадта атаархагдаһан, мүн уран зохёолшын уран үгэдэ магтуулһаншье энэ хушын наһан иихэдээд дүүрэшбэ гээшэ хаяа. Шортоо, шортоо... Хайрата наһан... Яахабши теэд, мүнхэ юумэн гээшэ газар дэлхэйн нюрууда, мүшэтэ һайхан огтогойдошье үзэгдөө, харагдаагүй юм лэ.

...Мүн байгаалиин байдал, уларилшье мүнхэ ходо нэгэл зангаараа байдаггүй! «Шубуунай зада» үнгэржэ, улари һара уһа нюдэн болоһон үүри һарые үлдэжэ, гушан хоногойнгоо гуһан һайхан намарай үдэрнүүдые тооложо эхилбэ. Газар дээгүүр галаб эрьһэндэл үзэгдэһэн гурбан үдэрэй һүүлээр мантан томо нараншье һөөргөө мандажа, муухай хара үүлэнүүдые һарьдагай оройһоо намнаба. Үшөө гурбан хоног үнгэрбэ. Эхин газарта, нүсэгэн халзан муңдаргануудай оройгоор хүйтэн һэрюуншье һаань, намарай дунда һарын наранай хүсэн үшөө шангахан, тиимэһээ эндэ тэндэ хүр саһан хайлажа, зарим газараар соохор эрээн болошубо. Хүсэнэй саана хүсэн байдаг гэлсээ

бэлэйгүбди? Тиимэ! Наранай элшэһээ хүсэтэй юумэн гэшэ Нарата найхан юртэмсэдэ бии юм аал?! Бүхы юумые наран лэ даража диилжэе шадаха, алажа хосороожо шадаха, ажамидаруулжашье шадаха!. Бүхы юумэн, ажамидархал гээл юм наа, булга барандаа наран өөдэ тэгүүлхэ, үгы наа, халаа, хосороо гэшэ. Тиимэ!

Тиимэхээ ха гү, байгаалиин найхан иимэрхүү табисуур энээхэн хабсагайн эрмэгтэшье үзэгдэшэбэл! Харыт теэд, найса өөһэдөө, харлажа онгилогдошоһон, буртаг тортог болгодошоһон хүгшэн хушын «буусые»? Юу үзэбэ, хараба гэшэбтэ? Татай, гэжэ!.. Мундаргын оройдо, бургэд шубуунай хушан уурхайн тээ хажуудахана, ямар һонин юумэн мүнөө үглөөнэй үзэгдэшэбэ гэшэб?!.. һүүдэр элбэгтэй хүгшэн хушын хүсөө бууража халахада, урда сагуудта наранай элшэ туяа дутуу ядуу үзэжэ байһан тохойн шэнээн үндэртэй хөөрхэн багахан хуша нялха жаахан үхибүүнэй удаан амтатай нойрһоо һэрээшэдэл, саһан дороһоо бултайшанхай, үглөөнэй найхан наранай урдаһаа «һуняан эбһээлжэ» байнал! Тиимэ, тиимэ!! Энэ золигшни, шолмошни, хөөрхэйшни, нёдондо намар гү, али энэ хабарай эхээр эндэ мүндэлшэһэн байгаа аалтай? Һаяын хүйтэн үдэрнүүдтэ тээ дорохи үдхэн хушан соо орилолдожо байгаа онголо шубуудай нэгэниинь лэ эндэхи хүбэн зузаан хүбхэн доогуур ори ганса һамар һэмээхэн булажархиһан, нюужархиһан байгаа гэжэ мэдэебди. Ондоо юушгэб. Хабсагайн оройе хахар удар татан, хүнэй шэнээн томо шулуунууды хэмхэ бута сохожо унаһан хүгшэн хуша яажа энээхэн жаахан аминаниие эндэһэнь хобхо татан доошонь абаашалдашоогүй гэшэб? Гайхахаар! Теэд, зүб даа, тон зүб байха, энэ аймшагтай үндэртэ ажамидарха гэжэ түрэшэһэн лэ хадаа, хэн-юундэшье диилдэхэгүй гээл хадаа, энэ хөөрхэн жаахан хушашье хүрэтэрөө үндэһэ-һабараа холо доро хүрэтэр, хабсагайн хахадсаань хүрэтэр шаһан лэ байха, ондоогоор эндэ тэсэжэ шадагдахагүй! Тиимэ! Тиимэхээ, мүнөө сүлөө ехэтэ болошоһон, ажамидарай наранай ашата ехэ гэрэл, туяа, дулаа элбэгээр абаһан

энээхэн жаахан хуша энэ үдэрнүүднээ эхилжэ үшөө эршэтэйгээр наран өөдэ үндыжэ, наһанайнгаа һайхан үдэр, хоногуудыг тооложо эхилхэнь лэ хаш! Тиимэ!

... Ажамидаралай агуу ехэ хүсэн, хүсэл, ажамидаралай түлөө замхажа зогсошогүй тэмсэл, ябадал, ажамидаралай мүнхэ байдал, жаргал гээшэнь энэл ха! Тиимэ!!..

болдидхо* (стланик) — хүйтэн, үгсүү газарта, һарьдагта хэбтээшээ ургадаг хуша